

DENOV TUMANI ISLOMGACHA BO‘LGAN DINIY ME‘MORCHILIK OBIDALARI TARIXI

Ochildiyev Sardor

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix yo‘nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20372943>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatining qadimiy hududlaridan biri hisoblangan. Denov tumanidagi islomgacha bo‘lgan diniy me‘morchilik obidalari, ularning tarixiy shakllanishi, madaniy ahamiyati hamda me‘moriy xususiyatlari yoritilgan. Hududda buddaviylik, zardushtiylik va mahalliy e‘tiqodlarga oid yodgorliklarning mavjudligi Denovning qadimiy sivilizatsiyalar chorrahasida joylashganligini ko‘rsatadi. Maqolada arxeologik topilmalar va tarixiy manbalar asosida obidalarining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Denov tumani, diniy me‘morchilik, buddaviylik, zardushtiylik, arxeologiya, tarixiy obidalar, qadimgi madaniyat, Surxondaryo, Kushon davri, ibodatxonalar.

Kirish

O‘zbekiston hududi qadim zamonlardan buyon turli sivilizatsiyalar, madaniyatlar va diniy qarashlar kesishgan muhim tarixiy makonlardan biri bo‘lib kelgan. Ayniqsa, Surxondaryo vohasi Markaziy Osiyoning eng qadimiy madaniy markazlaridan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. Ushbu hudud geografik jihatdan qulay joylashgani sababli qadimda Sharq va G‘arbni bog‘lovchi Buyuk Ipak yo‘lining muhim nuqtalaridan biri bo‘lgan. Natijada bu yerda turli xalqlar yashab, o‘zaro iqtisodiy, madaniy va diniy aloqalarni rivojlantirgan. Denov tumani ham ana shunday qadimiy tarixga ega hududlardan biri bo‘lib, unda turli davrlarga oid tarixiy yodgorliklar saqlanib qolgan.

Arxeologik va tarixiy tadqiqotlar Denov hududi qadimda Baqtriya sivilizatsiyasining tarkibiy qismi bo‘lganligini ko‘rsatadi. Kushonlar davrida esa bu hudud siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yanada rivojlangan. Ayniqsa, diniy hayotning taraqqiy etishi natijasida turli ibodatxonalar, monastirlar va diniy majmualar qurilgan. Ushbu obidalar o‘sha davr me‘morchiligining yuksak namunasi sifatida bugungi kungacha ilmiy ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Islom dini kirib kelishidan avval Surxondaryo vohasida buddaviylik, zardushtiylik hamda mahalliy diniy e‘tiqodlar keng tarqalgan edi. Har bir diniy oqim hudud madaniyatiga o‘ziga xos ta‘sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, buddaviylik davrida qurilgan ibodatxonalar va stupalar, zardushtiylik davriga oid olov ibodatxonalari Denov hududining qadimiy diniy markazlardan biri bo‘lganligini tasdiqlaydi. Ushbu obidalar nafaqat diniy markaz, balki ilm-fan, san‘at va madaniyat rivojlangan maskan sifatida ham xizmat qilgan.

Tarixchi olimlarning ta‘kidlashicha, “Surxondaryo hududi qadim zamonlarda Markaziy Osiyodagi eng yirik diniy va madaniy markazlardan biri bo‘lgan” [1]. Shu sababli Denov tumanidagi islomgacha bo‘lgan diniy me‘morchilik obidalarini o‘rganish nafaqat hudud tarixini, balki O‘zbekistonning qadimiy sivilizatsiyalar tarixini chuqur tadqiq etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ushbu tarixiy obidalarini ilmiy asosda o‘rganish, ularni asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki tarixiy-me‘moriy meros xalqning milliy o‘zligini anglashida va ma‘naviy qadriyatlarini boyitishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

Denov tumani Surxondaryo viloyatining qadimiy hududlaridan biri bo‘lib, u o‘zining boy tarixiy-madaniy merosi bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ushbu hudud qadimda Baqtriya davlati tarkibiga kirgan va Markaziy Osiyoning muhim siyosiy hamda madaniy markazlaridan biri hisoblangan. Hududning geografik jihatdan qulay joylashuvi turli xalqlar va sivilizatsiyalarning o‘zaro aloqalarini rivojlantirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo‘lining Surxondaryo vohasi orqali o‘tganligi Denovning iqtisodiy va diniy jihatdan taraqqiy etishida muhim omil bo‘lgan.

Arxeologik manbalarga ko‘ra, Denov hududida islom dini kirib kelishidan avval turli diniy e‘tiqodlar mavjud bo‘lgan. Dastlab mahalliy tabiatga sig‘inish va ko‘pxudolik qarashlari hukmron bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik zardushtiylik va buddaviylik keng tarqalgan. Ushbu dinlarning rivojlanishi bilan bog‘liq holda turli diniy me‘moriy inshootlar barpo etilgan. Bu obidalar o‘zining me‘moriy yechimi, bezak usullari va diniy ramzlari bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotchi olimlarning ta‘kidlashicha, “Baqtriya hududida diniy me‘morchilikning shakllanishi qadimgi Sharq madaniyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan” [2]. Darhaqiqat, Denov hududidagi ayrim yodgorliklarda yunon-baqtriya, hind va mahalliy me‘morchilik an‘analarining uyg‘unlashganini ko‘rish mumkin. Bu esa hududning qadimda turli madaniyatlar chorrahasida joylashganligini tasdiqlaydi.

Kushonlar davrida Surxondaryo hududida buddaviylik dini keng rivojlangan. Ayniqsa, Termiz va uning atrofidagi hududlar buddaviylikning yirik markazlaridan biri sifatida tanilgan. Denov tumaniga yaqin hududlarda ham buddaviylikka oid arxeologik topilmalar aniqlangan bo‘lib, ular orasida ibodatxonalar, rohiblar yashaydigan hujralar va diniy marosimlar o‘tkaziladigan majmualar mavjud. Ushbu obidalar asosan pishiq g‘isht va loydan qurilgan bo‘lib, ayrim qismlarida rangtasvir va haykaltaroshlik namunalari uchraydi.

Olimlarning fikricha, “Kushon davrida buddaviylik san‘ati va me‘morchiligi Markaziy Osiyoda yuksak taraqqiyot bosqichiga ko‘tarilgan” [3]. Bu holat Denov hududida topilgan sopol haykallar, bezakli devor parchalarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Buddaviylik obidalarining asosiy xususiyati ularning diniy va ma‘rifiy markaz vazifasini bajarganidir. Bu yerda rohiblar yashab, diniy ta‘lim bilan shug‘ullanganlar.

Islomgacha bo‘lgan davrda Denov hududida zardushtiylik dini ham keng tarqalgan edi. Zardushtiylikda olov muqaddas unsur hisoblanganligi sababli maxsus olov ibodatxonalar qurilgan. Ushbu ibodatxonalar odatda baland joylarda bunyod etilib, markazida muqaddas olov saqlanadigan maxsus qism joylashtirilgan. Arxeologik qazishmalar davomida topilgan ayrim kul qoldiqlari va ibodat joylari hududda zardushtiylik an‘analari mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, “Zardushtiylik Markaziy Osiyo xalqlarining ma‘naviy hayotida muhim o‘rin tutgan dinlardan biri hisoblanadi” [4]. Ushbu dinning ta‘siri nafaqat diniy hayotda, balki me‘morchilik, san‘at va urf-odatlarda ham aks etgan. Denov hududidagi ayrim qadimiy inshootlar tuzilishida olovga sig‘inish bilan bog‘liq ramzlarni uchratish mumkin.

Quyidagi jadvalda Denov hududida mavjud bo‘lgan asosiy islomgacha diniy yo‘nalishlar va ularning me‘moriy xususiyatlari keltirilgan:

Diniy yo‘nalish	Asosiy obidalar turi	Me‘moriy xususiyatlari	Tarixiy ahamiyati
Buddaviylik	Ibodatxona, stupa, monastir	Pishiq g‘isht, haykallar, rangtasvirlar	Diniy va ilmiy markaz vazifasini bajargan
Zardushtiylik	Olov ibodatxonasi	Markaziy olov joyi,	Qadimgi diniy

		mustahkam devorlar	marosimlar markazi
Mahalliy e'tiqodlar	Muqaddas maskanlar	Sodda qurilish usullari	Tabiatga sig'inish an'alarini aks ettirgan
Diniy yo'nalish	Asosiy obidalar turi	Me'moriy xususiyatlari	Tarixiy ahamiyati

Denov tumanidagi diniy me'morchilik obidalari bugungi kunda ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu yodgorliklar orqali qadimgi jamiyatning diniy qarashlari, madaniy aloqalari va me'morchilik an'analari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Shu bilan birga, bu obidalar O'zbekistonning boy tarixiy merosini namoyon etuvchi muhim madaniy boylik sifatida ham qadrlanadi.

Mutaxassislarning fikricha, “Tarixiy-me'moriy obidalarni saqlash milliy madaniyatni asrashning muhim omillaridan biridir” [5]. Shuning uchun Denov hududidagi islomgacha bo'lgan diniy obidalarni ilmiy jihatdan chuqur o'rganish, restavratsiya qilish va kelajak avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Denov tumani hududi islomgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyoning muhim diniy va madaniy markazlaridan biri hisoblangan. Hududda buddaviylik, zardushtiylik hamda mahalliy diniy e'tiqodlarga oid me'moriy obidalarning mavjudligi bu yerda qadimiy sivilizatsiyalar rivojlanganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, Kushonlar davrida diniy hayotning taraqqiy etishi natijasida ibodatxonalar, monastirlar va olov ibodatxonalari bunyod etilgan bo'lib, ular o'z davrining yuksak me'morchilik namunasi sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi.

Denov hududidagi diniy me'morchilik obidalari nafaqat diniy markaz, balki ilm-fan, san'at va madaniyat rivojlangan maskan vazifasini ham bajargan. Ushbu obidalar orqali qadimgi xalqlarning dunyoqarashi, diniy qarashlari, urf-odatlar va me'moriy tajribasi haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Shu sababli mazkur tarixiy yodgorliklar xalqning moddiy va ma'naviy merosining ajralmas qismi hisoblanadi.

Bugungi kunda Denov tumanidagi tarixiy obidalarni ilmiy jihatdan chuqur o'rganish, ularni saqlab qolish va restavratsiya qilish dolzarb vazifalardan biridir. Chunki tarixiy-me'moriy yodgorliklarni asrab-avaylash milliy qadriyatlarni kelajak avlodga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ushbu obidalar O'zbekistonning boy tarixiy merosini dunyoga tanitish va turizm salohiyatini rivojlantirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy manbalarda ta'kidlanganidek, “Qadimiy obidalar xalqning o'tmishi va madaniy taraqqiyotini aks ettiruvchi bebaho boylikdir” [6]. Shu sababli Denov hududidagi islomgacha bo'lgan diniy me'morchilik yodgorliklarini asrash va tadqiq etish ilmiy hamda madaniy jihatdan muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Asqarov A. *O'zbekiston tarixi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 112–118-betlar.
2. Pugachenkova G.A. *Baqtriya san'ati va me'morchiligi*. – Toshkent: Fan, 1976. – 54-bet.
3. Rtveladze E.V. *Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 87–90-betlar.
4. Masson V.M. *Markaziy Osiyo arxeologiyasi*. – Moskva: Nauka, 2005. – 133-bet.
5. Ahmedov B. *O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 101-bet.
6. Karimov I.A. *Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q*. – Toshkent: Sharq, 1998. – 45-bet

